

Petra Kleindienst^{*} in Matevž Tomšič^{**}

*Pomen tranzicijske pravičnosti
za spoštovanje človekovega dostojanstva
v povojnih razmerah*

Izvleček

Članek se osredotoča na pomen tranzicijske pravičnosti in narodne sprave za stabilizacijo demokracije v postavtoritarnih in postkonfliktnih družbah, pri čemer ima ključno vlogo uresničevanje človekovega dostojanstva. Članek poudarja, da stabilizacija demokracije zahteva odgovoren odnos do preteklosti, predvsem skozi prepoznavanje in popravilo zlorab nedemokratskih režimov. Tranzicijska pravičnost se pojavlja kot ključni mehanizem, ki ne zagotavlja zgolj pravnih sredstev za uveljavljanje odgovornosti, temveč tudi prispeva k popravi in obnovi družbenega tkiva, kar krepi realizirano dostojanstvo posameznikov, zlasti žrtev. Avtorja ugotavljata, da je uspeh tranzicijske pravičnosti pogosto omejen zaradi ideološke polarizacije, hegemonije elit in politizacije procesa, kar lahko ovira doseganje prave narodne sprave in stabilne demokracije.

^{*} Dr. Petra Kleindienst, izredna profesorica, Fakulteta za uporabne družbene študije v Novi Gorici, Gregorčičeva ulica 19, SI – 5000 Nova Gorica, petra.kleindienst@fuds.si, ORCID: 0000-0002-7485-3677.

^{**} Dr. Matevž Tomšič, redni profesor, Fakulteta za uporabne družbene študije v Novi Gorici, Gregorčičeva ulica 19, SI – 5000 Nova Gorica; Fakulteta za informacijske študije v Novem mestu, Ljubljanska cesta 31a, SI – 8000 Novo mesto; Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI – 1000 Ljubljana, matevz.tomsic@fuds.si, ORCID: 0000-0002-8405-8239.

KLJUČNE BESEDE: *tranzicijska pravičnost, narodna sprava, demokracija, človekovo dostojanstvo, politične elite*

Abstract

The article examines the significance of transitional justice and national reconciliation in stabilizing democracy in post-authoritarian and post-conflict societies, with a particular emphasis on the crucial role of realizing human dignity. It argues that stabilizing democracy necessitates a responsible engagement with the past, especially through the recognition and redress of abuses perpetrated by non-democratic regimes. Transitional justice is identified as a pivotal mechanism that not only facilitates legal accountability but also aids in the repair and restoration of the social fabric, thereby enhancing the realized dignity of individuals, particularly victims. The authors note that the effectiveness of transitional justice is frequently constrained by ideological polarization, elite dominance, and the politicization of the process, which can impede the attainment of genuine national reconciliation and stable democracy.

KEYWORDS: *transitional justice, national reconciliation, democracy, human dignity, political elites*

Uvod

Stabilizacija demokracije zahteva odgovoren odnos do preteklosti, sedanjosti in prihodnosti. Da bi preprečili ponovitev bolečih dogodkov iz preteklosti, je nujno ohraniti spomin na zlorabe, ki so jih povzročili nedemokratski režimi. Temno stran zgodovinskih izkušenj moramo uporabiti za krepitev vrednot, na katerih temelji evropska družba. V tem kontekstu ključno vlogo igrajo mehanizmi tranzicijske pravičnosti, ki vključujejo pravna (npr. obsodba nosilcev režimske represije), politična (npr. lustracija) in druga sredstva, usmerjena v narodno spravo. Tranzicijsko pravičnost lahko razumemo kot proces, skozi katerega se država (ali skupina držav) spopada s preteklimi kolektivnimi travmami vojne in/ali grozodejstev, ki jih je zakrivila država/režim. Kot taka ima tranzicijska pravičnost ključen vpliv na demokratične procese in njihove rezultate.

Države, kjer je potreba po tranzicijski pravičnosti izrazita, imajo pogosto šibko demokratično tradicijo. Za dolgoročno stabilnost demokracije je treba postaviti trdne temelje. Institucionalna ureditev, ki zagotavlja ustrezne postopke, delitev oblasti in definira sestavine političnega sistema, sama po sebi ni zadostna. Potrebna je vrednotna osnova, ki krepi zaupanje ljudi v pravičnost obstoječega sistema kot tistega, ki v največji možni meri varuje njihovo dostojanstvo.

Članek obravnava pomen tranzicijske pravičnosti za dvig ravni spoštovanja človekovega dostojanstva v družbi, še posebej na strani žrtev različnih vrst zlorab. Avtorja argumentirata stališče, da je uveljavljanje tranzicijske pravičnosti v družbah, ki so bile globoko travmatizirane zaradi dogodkov v novejši zgodovini, neizogibno za vzpostavitev pogojev za zaščito človekovega dostojanstva. To velja tudi za nove demokracije, kot so tiste v srednji in vzhodni Evropi. Človekovo dostojanstvo je še posebej ogroženo v državah, opustošenih z vojno, kot je Ukrajina, ki jo je prizadela ruska agresija. Zato je v članku poseben poudarek namenjen razmeram v postavtoritarnih in vojno opustošenih državah po koncu sovražnosti, s poudarkom na Ukrajini kot najbolj perečim, tragičnim in zaskrbljujočim primerom.

Članek se začne z obravnavo dediščine vojne in avtoritarnosti in predstavi značilnosti avtoritarnih režimov s poudarkom na kršenju človekovih pravic, značilnosti vojne kot nasilnega reševanja konfliktov, medsebojno povezanost vojne in avtoritarnosti ter pomen spoštovanja človekovega dostojanstva. Pri tem posebno pozornost posveti dimenziji realiziranega človekovega dostojanstva. Narodno spravo, kot rezultat procesov tranzicijske pravičnosti, avtorja opredeljujeta kot ključen dejavnik stabilizacije demokracije. Glavni cilj sprave je vzpostavitev medsebojnega razumevanja in spoštovanja med različnimi družbenimi skupinami skozi priznavanje preteklih krivic (iskanje resnice, tj. iskanje podatkov o dogodkih, njihovih vzrokih in posledicah). Inkluzivnost je nujna sestavina v procesu doseganja tranzicijske pravičnosti. Proces mora biti vključujoč, da doseže svoje cilje, pri čemer imajo politične elite ključno vlogo. Njihova dejanja v veliki meri določajo uspeh ali neuspeh uveljavljanja tranzicijske pravičnosti in doseganja narodne sprave. Zaključek članka prinaša analizo pogojev za uspešno uveljavitev tranzicijske pravičnosti.

Dediščina vojne in avtoritarizma

Kršitve človekovega dostojanstva so prisotne že toliko časa kot samo človeštvo. Vedno so obstajali tisti, ki so omejevali svobodo drugih, jih zlorabljali, zasuznjevali in pogosto tudi ubijali. Te kršitve niso le posledica dejanj posameznikov ali skupin proti drugim posameznikom ali skupinam, temveč so praviloma sistemske narave. To pomeni, da jih izvajajo institucije sistema oziroma njihovi nosilci, tisti, ki imajo oblast v svojih rokah. Te kršitve se lahko zgodijo znotraj posameznih političnih entitet, kot so države ali imperiji, ali kot posledica konfliktov med njimi.

Politično zgodovino človeštva, od zgodnjih civilizacij naprej, so v veliki meri zaznamovale avtoritarne oblike politične vladavine, ki so imele le malo ali nič skupnega z demokratičnimi načeli. Sem sodijo absolutne monarhije, despotski imperiji, teokratski režimi, aristokratski oligarhični režimi ipd., kjer je bila oblast skoncentrirana v rokah ene osebe ali zelo ozkega kroga posameznikov, medtem ko je bila večina ljudi popolnoma izključena iz političnega odločanja. Legitimiteta oblasti je temeljila bodisi na prirojenih lastnostih bodisi na pojmu »izbranosti«¹ glede na različne ideološke ali verske kriterije. Poleg takšne tradicionalne legitimacije so se ti režimi na oblasti obdržali tudi z uporabo represije, ki je pomenila večje ali manjše kršenje temeljnih človekovih pravic in svoboščin.¹ Takšne nedemokratične politične ureditve še danes obstajajo v številnih delih sveta.

Vprašanje tranzicijske pravičnosti je še posebej aktualno v nekdanjih komunističnih državah.² Vse vojne v Evropi po letu 1990, bodisi kot agresije ene države na drugo ali kot državljanski konflikti znotraj držav, so se odvijale v teh državah. Glavna značilnost takšnih sistemov je bila prevlada politično-ideološkega kompleksa nad vsemi drugimi družbenimi področji. Posledica tega je bila monolitna družbena struktura, na vrhu katere je bil vladajoči sloj, ki ga je tvoril vrh komunistične partije. Vladajoča strankarska elita ni imela le popolnega političnega monopola, temveč je obvladovala tudi druga družbena področja. Oblastno strukturo v komunističnih sistemih se pogosto označuje z izrazom nomenklatura, ki se nanaša na »seznam ključnih položajev in imenovanj s strani najvišjih partijskih organov ter seznam oseb, ki so na te položaje imenovane oz. namenjene za ta

1 Ihsan Yilmaz in Omer F. Erturk, »Populism, Violence and Authoritarian Stability: Necropolitics in Turkey,« *Third World Quarterly* 42, št. 7 (2021): 1524–543.

2 Arthur Paige, »How Transitions Reshaped Human Rights: A Conceptual History of Transitional Justice,« *Human Rights Quarterly* 31, št. 2 (2009): 321–67.

imenovanja».³ Merila za kadrovanje na elitne položaje so temeljila na politično-ideološkem ekskluzivizmu, torej na politični ali ideološki ortodoksiji v smislu pripadnosti ali vsaj zvestobe interesom in normam stranke.

Vojna je nasilno sredstvo reševanja konfliktov med državami ali drugimi političnimi entitetami. Do nje pride, ko se voditelji na ravni države, teritorialne enote, politične frakcije ali družbene skupine odločijo zasledovati svoje cilje z uporabo vojaške sile. Posledica teh operacij je večja ali manjša stopnja uničenja, ki se kaže v izgubi človeških življenj, okrnjenem zdravstvenem stanju ljudi in uničenih materialnih dobrinah (zgradbe, polja, logistična in energetska infrastruktura). Popravljanje škode, ki jo povzročijo vojaški spopadi, običajno traja desetletja. To vključuje ne le zdravljenje telesnih poškodb, temveč tudi obnovo uničenega premoženja, ter, kar je še težje, celjenje duševnih ran in poškodb družbenega tkiva v prizadetih skupnostih.

Vojne so manifestacije ekspanzionizma, militarizma ali (političnega, ideološkega, etničnega, verskega) ekstremizma (pogosto so kombinacije teh). Vojaški spopadi prinašajo uničenje in opustošenje, ne samo neposrednim udeležencem oziroma vojaškim enotam, temveč tudi civilnemu prebivalstvu.⁴ Značilno za sodobne vojne je, da je med žrtvami več civilistov kot vojakov. Nasilje, ki je sestavni del vojskovanja, spremljajo vojni zločini.⁵ Ti vključujejo ubijanje, mučenje in druge (spolne, psihične) zlorabe vojnih ujetnikov in civilnega prebivalstva na zasedenih ozemljih ter namerno uničevanje premoženja. Tovrstna nasilna dejanja so lahko posamezni incidenti, pogosto pa so sistematična in predstavljajo sestavni del daljših vojaških konfliktov. Še posebej brutalno nasilje se pojavlja v kontekstu državljskih vojn, ki so pogosto zelo krute. Skoraj vsaka državljanska vojna v Evropi v zadnjih dveh stoletjih je povzročila številna grozodejstva in se končala z neusmiljenim obračunom zmagovalcev s poraženci, kar je pogosto vključevalo poboje vojnih ujetnikov ter preganjanje domnevno nelojalnih posameznikov. To je bilo še posebej izrazito v teku dogajanja na Slovenskem med in po drugi svetovni vojni, ki je imelo mnoge značilnosti

3 Hellmut Wollman, »Change and Continuity of Political and Administrative Elites in Post Communist Russia,« *Governance* 6, št. 3 (1993): 325.

4 Laia Balcels in Jessica A. Stanton, »Violence Against Civilians During Armed Conflict: Moving Beyond the Macro- and Micro-Level Divide,« *Annual Review of Political Science* 24, št. 1 (2021): 45–69.

5 Peter Romijn, »History War Crimes in the Past and Present—A Historian's Perspective,« v: *War Crimes Trials and Investigations*, ur. Jonathan Waterlow in Jacques Schuhmacher (Berlin: Springer International Publishing, 2018), 157–91.

državljske vojne. To je povzročilo ostre delitve v slovenskem narodnem telesu,⁶ kar je močno otežilo udejanjenje narodne sprave.⁷

Skupna točka vojnih obdobj in obdobj vladavine avtoritarnih režimov je obsežna in intenzivna uporaba nasilja, ki neizogibno vodi v resne kršitve človekovih pravic in spodkopavanje človekovega dostojanstva.⁸ Med vojaškimi spopadi so mnoge človekove pravice in svoboščine vsaj delno suspendirane (npr. svoboda gibanja, politično delovanje določenih skupin, uvedba cenzure), nadzor nad uporabo prisilnih sredstev pa je zmanjšan, kar omogoča njihovo zlorabo. Avtoritarni režimi zaradi svoje notranje logike delovanja sistematično kršijo človekove pravice in svoboščine, zlasti tiste, ki se nanašajo na politično področje, medtem ko komunistični režimi pogosto kršijo tudi ekonomske pravice, kot je pravica do zasebne lastnine.

Realizacija človekovega dostojanstva

Po letu 1945 se je človekovo dostojanstvo začelo pogosteje pojavljati v mednarodnih in humanitarnih pravnih besedilih. Ta nenadna preobrazba je bila spodbujena s šokantno izgubo civilnih življenj in grozljivimi razkritji o ravnanjih med drugo svetovno vojno in holokavstom.⁹ Ti zločini proti človeštvu so sprožili identifikacijo vedenj, ki kršijo človekovo dostojanstvo, z namenom preprečevanja njihovega ponavljanja.

Človekovo dostojanstvo, ki je temelj vladavine prava v sodobnih ustavnih demokracijah,¹⁰ interpretiramo kot pojem, sestavljen iz dimenzij izvirnega in realiziranega dostojanstva.¹¹ Izvorno dostojanstvo indicira status človeške absolutne notranje vrednosti. Nakazuje dimenzijo človekovega dostojanstva, ki izhaja iz človekove narave kot take in razlikuje človeška bitja od pripadni-

6 Tamara Griesser Pečar, *Razdvojeni narod: Slovenija 1941–1945: okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2007).

7 Petra Kleindienst in Matevž Tomšič, »Proces narodne sprave in vloga politične elite v njem: Slovenija kot izjema med državami srednje in vzhodne Evrope,« *Studia Historica Slovenica* 21, št. 1 (2021): 197–225.

8 Damien Rogers, ur. *Human Rights in War* (Singapore: Springer, 2020).

9 Christopher McCrudden, »Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights,« *European Journal of International Law* 19, št. 4 (2008): 655–724.

10 Jernej Letnar Čerňič, »Človekovo dostojanstvo kot temelj vladavine prava v slovenski družbi,« *Bogoslovni vestnik* 78, št. 1 (2018): 147–57.

11 Petra Kleindienst, »Understanding the Different Dimensions of Human Dignity: Analysis of the Decision of the Constitutional Court of the Republic of Slovenia on the 'Tito Street' Case,« *DANUBE: Law and Economics Review* 8, št. 3 (2017): 117–37.

kov drugih vrst. Obstaja v vsakem prostoru in času in je zato univerzalno. Povezano je z izjemnim položajem ljudi v naravi in je kot sinonim za »človeško vrednost«, ki predstavlja človekovo notranjo odličnost. Glede na to, da so vsi ljudje obdarjeni z izvornim dostojanstvom, lahko zaključimo, da je izvorno dostojanstvo tisto, kar tvori bistvo človeškega bitja. Izvorno dostojanstvo je torej konstitutivni element človeka. Realizirano dostojanstvo, druga dimenzija človekovega dostojanstva, nam pove, v kolikšni meri je človekovo dostojanstvo uresničeno v konkretnem primeru določenega posameznika. Medtem ko se vsak človek rodi z izvornim dostojanstvom, ne uživa nujno hkrati realiziranega dostojanstva. Realizirano dostojanstvo je negotovo in nestabilno; lahko je le začasno. Lahko ima različne stopnje, tako da ima lahko nekdo višjo ali nižjo stopnjo realiziranega dostojanstva kot sočlovek. Ko rečemo, da je nekdo izgubil svoje dostojanstvo, govorimo o realiziranem dostojanstvu. Realizirano dostojanstvo se odraža v človekovem odnosu do sebe in do drugih ljudi. Predstavlja dostojanstvo, ki ga ljudje lahko zaznavajo in čutijo, ko so v stiku s seboj in z drugimi ljudmi.¹²

Formosa in Mackenzie navajata, da razhajanje med izvornim in realiziranim dostojanstvom, ki je še posebej značilno tudi za vojna obdobja, pogosto nakazuje na nepravilnost.¹³ Vojna pomeni razpad prava in reda, pogosto prinaša smrt in uničenje ter predstavlja resno kršitev človekovega dostojanstva.¹⁴ Skladno z mednarodnimi pravnimi instrumenti človekovih pravic bi moralo biti človekovo dostojanstvo spoštovano in zaščiteno. Vendar pa pravna zaščita človekovega dostojanstva ne pomeni nujno, da je človekovo dostojanstvo uresničeno v dejanskem življenjskem primeru posameznika. To pomeni, da pravne določbe ne prinašajo nujno resničnega uživanja dostojanstva, tj. realiziranega dostojanstva. Zato je treba uporabiti tudi druge mehanizme in procese.

Mnogi znanstveniki razpravljajo o pravičnih vojnah in merilih, kdaj in kako voditi vojno in uporabljati oborožene sile.¹⁵ Trenutna situacija v

12 Petra Kleindienst in Matevž Tomšič, »Human Dignity as the Foundation of Democratic Political Culture: Legal and Philosophical Perspective,« *Law, Culture and the Humanities* 18, št. 2 (2022): 385–404.

13 Paul Formosa in Catriona Mackenzie, »Nussbaum, Kant, and the Capabilities Approach to Dignity,« *Ethical Theory and Moral Practice* 17, št. 5 (2014): 875–92.

14 Andreas Hasenclever, »Human Dignity and War,« v *The Cambridge Handbook of Human Dignity*, ur. Marcus Düwell et al. (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), 439–45.

15 Valerie Morkevičius, »Just War as Tradition in a Civil International Order,« v *The Civil Condition in World Politics. Beyond Tragedy and Utopianism*, ur. Vassilios Paipais (Bristol: Bristol University Press, 2022), 188–208.

Ukrajini, zaostrena z rusko invazijo leta 2022, predstavlja pomemben primer za razumevanje kršitev in značilnosti uresničevanja realiziranega dostojanstva v takšnih kontekstih. Ukrajina se sooča z več izzivi, ki vplivajo na realizirano dostojanstvo. Prvič, stanje človekovih pravic v Ukrajini se je močno poslabšalo. Zaostritev konflikta je zaznamovana s primeri mučenja in nasilnih dogodkov, kar predstavlja brutalno kršenje človekovih pravic in povzroča neizbrisne fizične in psihološke posledice na žrtvah. Vsako od teh dejanj vodi v degradacijo realiziranega dostojanstva posameznikov, kar pušča globoke rane na kolektivni duši naroda. Konflikt pogosto vključuje napade na civilno infrastrukturo, kot so bolnišnice in šole, ki nekoč varna zatočišča spreminjajo v nevarne ruševine. Drugič, invazija je drastično povečala število notranje in zunanje razseljenih oseb ter beguncev.¹⁶ Takšno stanje moti življenje posameznikov in delovanje skupnosti, povzroča izgubo domov in stabilnosti – vse to so dejavniki za ohranjanje realiziranega dostojanstva. Tkivo vsakdanjega življenja mnogih posameznikov, nekoč prepleteno z rutino, odnosi in občutkom pripadnosti, je bilo uničeno, kar jih pušča v novi realnosti, zaznamovani z negotovostjo in izgubo. Tretjič, gospodarske posledice konflikta so uničujoče.¹⁷ Vojna je opustošila ukrajinsko gospodarstvo, povzročila hudo recesijo, ki povečuje brezposelnost in potiska več ljudi v revščino. Gospodarska nestabilnost, ki izhaja iz konflikta, pomeni za mnoge vsakodnevni boj za zagotavljanje osnovnih potrebščin, kot so hrana, zavetje in zdravstveno varstvo – viri, ki so bistveni ne le za preživetje, temveč tudi za ohranjanje realiziranega dostojanstva.

Realizirano dostojanstvo pa ni ključno le med vojno, ampak tudi po njenem zaključku. Če agresorji niso kaznovani za svoja dejanja v avtoritarni preteklosti, dostojanstvo žrtev ne more biti v celoti realizirano. Amnestije so zato pogosto ocenjene kot kršitev vladavine prava. V kontekstu tranzicijske pravičnosti so amnestije izjemni pravni instrumenti, ki zagotavljajo imuniteto pred pregonom in kaznovanjem, včasih pa tudi pred civilno odgovornostjo tistih, ki so zagrešili politično motivirane zločine v obdobjih nasilnih političnih konfliktov.¹⁸ Če država ne spoštuje »pravil igre« in ne kaznuje kršiteljev v skladu z vladavino prava, ni mogoče pričakovati, da bodo državljani zaupali demokratičnim institucijam in spoštovali pravila demo-

16 Julian Scharbert et al., »Psychological Well-Being in Europe after the Outbreak of War in Ukraine,« *Nature Communications* 15, št. 1 (2024): 1–12.

17 Peterson K. Ozili, »Global Economic Consequence of Russian Invasion of Ukraine,« *SSRN Electronic Journal* (2022).

18 Patrick Lenta, »Amnesties, Transitional Justice and the Rule of Law,« *Hague Journal on the Rule of Law* 15, št. 3 (2023): 441–69.

kratične države. Gerald Postema poudarja, da je »načelo povračila« osrednjega pomena za koncept vladavine prava.¹⁹ To načelo posameznikom prinaša pravico, da odgovornost naložijo tistim, ki jim povzročajo škodo. V tem pogledu imajo mehanizmi in procesi tranzicijske pravičnosti ključno vlogo.

*Stabilizacija demokracije – ključni izziv postkonfliktnih
in postavtoritarnih družb*

Uvajanje demokracije kot vladavine »ljudi, od ljudi, za ljudi« (*rule of the people, by the people, for the people*), kot jo je označil Abraham Lincoln, lahko razumemo kot proces politične modernizacije družbe. Govorimo o spremembah, ki vodijo k oblikovanju političnega sistema v skladu z demokratičnimi standardi. Ključna komponenta tega procesa je individualizacija, ki pomeni vzpostavitev vloge posameznika kot avtonomnega in odgovornega subjekta, sposobnega aktivnega sodelovanja v javnem življenju. Temelj individualizacije je pojmovanje človeka kot svobodnega bitja, ki mu pripadajo neodtujljive pravice, dopolnjeno z demokratičnim pojmovanjem ljudi kot enakopravnih posameznikov, ki so sposobni najbolje braniti in uveljavljati svoje interese. Gre za korenite spremembe na vseh treh ključnih ravneh politike: institucionalni, akcijski in kulturno-vrednostni.²⁰ Na institucionalni ravni to pomeni vzpostavitev zaščitnih mehanizmov, ki varujejo posameznike pred zlorabo oblasti s strani državnih institucij in drugih centrov moči, ter ustvarjanje kanalov, ki omogočajo svobodno sodelovanje posameznikov v političnem življenju.

Temeljne pravice in svoboščine, ki izhajajo iz človekovega dostojanstva, v sodobni demokraciji uživajo normativno varstvo (običajno so ustavna materija). Ključna institucionalna načela demokratične ureditve, kot so izvoljenost nosilcev izvršilne in zakonodajne oblasti prek kompetitivnih volitev, ki so dostopne vsem polnoletnim in opravilno sposobnim državljanom, delitev oblasti na tri avtonomne veje (zakonodajno, izvršilno in sodno), ter sistem zavor in ravnotežij (*checks and balances*), preprečujejo oziroma bistveno otežujejo zlorabo oblasti s strani vladajočih in drugih vplivnih skupin, ki bi kršile te pravice in svoboščine.

V državah z dolgoletno tradicijo avtoritarnih režimov je stabilizacija demokratičnega sistema eden ključnih izzivov. Gre za vzpostavitev pogojev,

19 Gerald J. Postema, *Law's Rule: The Nature, Value, and Viability of the Rule of Law* (Oxford: Oxford University Press, 2023).

20 Matevž Tomšič, *Politična stabilnost v novih demokracijah* (Ljubljana: ZPS, 2002).

ki omogočajo dolgoročni obstoj demokracije, tako da postane odporna na morebitne grožnje z nasiljem s strani tistih, ki jo želijo spodkopati. Ključno je, da demokracija postane »edina igra v mestu« (*the only game in town*),²¹ torej edina sprejemljiva sistemska alternativa. To pomeni, da uživa univerzalno legitimnost, torej upravičenost do obstoja, s strani velike večine prebivalstva in vseh relevantnih družbenih skupin, vključno s političnimi in drugimi elitami.

Prvi pogoj za stabilno demokracijo je vzpostavitev temeljnih atributov državnosti, zlasti sposobnosti ohranjanja ozemeljske celovitosti. To je še posebej pomembno za nove države, nastale po razpadu večnacionalnih političnih entitet, kot se je zgodilo po propadu komunizma v vzhodni in srednji Evropi, ki je privedel do razpada Sovjetske zveze, Jugoslavije in Češkoslovaške. Nekateri izmed teh držav so bile žrtve agresije že ob svojem nastanku, na primer Slovenija, Hrvaška in Bosna in Hercegovina, kjer so tedanje jugoslovanske oblasti z vojaškim posegom poskušale preprečiti njihovo osamosvojitve. V slednjih dveh primerih je šlo za agresijo Miloševićeve Srbije, ki je sprožila medetnični konflikt znotraj teh držav z oboroževanjem lokalnega srbskega prebivalstva, z namenom priključitve (delov) teh držav k »veliki Srbiji«. Najbolj očiten primer žrtve agresorske sosedje je trenutno Ukrajina, ki jo želi Putinova Rusija podrediti z oboroženo silo. V primeru vojaške agresije je obstoj učinkovitih oboroženih sil ključno sredstvo za ohranitev neodvisnosti. Brez tega bi bile omenjene države protektorati agresivnih sosed ali pa bi se teritorialno močno zmanjšale ali celo izginile s svetovnega zemljevida.

Poleg zmožnosti uspešnega soočanja z zunanjimi grožnjami je bistveno zagotoviti tudi »notranje pogoje« za razvoj trajnostne demokracije. Postavtoritarne in postkonfliktne družbe so pogosto notranje razdeljene, pri čemer različne družbene skupine gojijo globoke medsebojne zamere. To ohranja ozračje družbenega nezaupanja, kar vključuje tudi pomanjkanje zaupanja v politični sistem kot celoto. Zato je treba vzpostaviti pogoje, ki bodo zagotavljali njeno vsaj razmeroma strpno sobivanje. Ključni izziv je zato oblikovanje inkluzivnega političnega okvira, ki vključuje vse relevantne družbene skupine v proces odločanja. Te družbe imajo pogosto heterogeno politično kulturo,²² kar pomeni, da obstajajo globoke delitve na

21 Adam Przeworski, »Democracy as an Equilibrium,« *Public Choice* 123, št. 3–4 (2005): 253–73.

22 Gabriel Almond in Sydney Verba, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations* (New York: Sage, 1989); Arend Lijphart, »Consociational Democracy,« *World Politics* 21, št. 2 (1969): 207–25.

etnični, verski ali ideološki podlagi. Pomembno je, da se nobena družbena skupina ne počuti politično in družbeno marginalizirano. Za nove demokracije je priporočljivo, da v svojih zgodnjih fazah vzpostavijo ureditev, ki vključuje vsaj nekatere elemente konsenzualizma, na primer vladne koalicije, ki presegajo ideološke delitve.

Za stabilno demokracijo je izjemnega pomena tudi obstoj učinkovite pravne države, ki je neizogibna za varstvo človekovih pravic in svoboščin pred zlorabami oblasti. Glede na zlorabe prava, značilne za avtoritarne režime in vojne razmere, je vzpostavitev zaupanja v pravno državo, predvsem pa v odgovorne za njeno izvajanje, izjemno zahtevna naloga.²³ Eden najpomembnejših instrumentov za to so mehanizmi tranzicijske pravičnosti, usmerjeni v povračilo za pretekle krivice. Če je tranzicijska pravičnost uspešno udejanjena, ne vodi le k izboljšanju družbenega zaupanja, temveč tudi krepi občutek skupne pripadnosti.

Karakteristike tranzicijske pravičnosti

Christine Bell tranzicijsko pravičnost interpretira kot poskus obravnavanja preteklega nasilja v družbah, ki se preoblikujejo ali poskušajo doseči neko obliko politične tranzicije.²⁴ Čeprav nekateri viri segajo nazaj do Nürnberškega procesa in povojne dobe, so začetki tranzicijske pravičnosti pogosto povezani s tem, kar Samuel Huntington imenuje »tretji val demokratizacije«,²⁵ ki je doletel nekatere države v Južni Evropi, Latinski Ameriki, Vzhodni Evropi ter delih Afrike in Azije med sredino sedemdesetih let in v zgodnjih devetdesetih letih prejšnjega stoletja. Avtorstvo izraza »tranzicijska pravičnost« pripisujemo Ruti Teitel, ki je tranzicijsko pravičnost sprva opredelila kot koncepcijo pravičnosti, povezano z obdobji političnih sprememb, zaznamovanih s pravnimi odzivi za soočenje s kršitvami prejšnjih zatiralskih režimov.²⁶ Vendar pa odzivi pri obravnavanju preteklih zlorab niso izključno pravni. Tako se je širša koncepcija izraza

23 Gerald J. Postema, »Trust, Distrust and the Rule of Law,« v *Fiduciaries and Trust*, ur. Paul B. Miller in Mathew Harding (Cambridge: University Press, 2020), 242–72.

24 Christine Bell, »Transitional Justice, Interdisciplinarity and the State of the 'Field' or 'Non-Field',« *International Journal of Transitional Justice* 3, št. 1 (2008): 5–27.

25 Samuel P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the late Twentieth Century* (Norman: University of Oklahoma Press, 1993).

26 Ruti G. Teitel, »Transitional Justice Genealogy,« *Harvard Human Rights Journal* 16 (2003): 69–94.

»tranzicijska pravičnost« začela razvijati kmalu po začetnih opredelitvah s strani Ruti Teitel. Danes izraz tranzicijska pravičnost vključuje sodne in izvensodne instrumente in mehanizme, kot so na primer opravičila, komisije za resnico, spominske slovesnosti in obeleževanja, katerih cilj je soočiti se z nasiljem preteklih režimov.²⁷

Glavne cilje tranzicijske pravičnosti je mogoče razvrstiti pod tri temeljne stebre: 1) odgovornost, 2) preprečevanje, 3) uresničitev človekovega dostojanstva. Prvič, tranzicijska pravičnost stremi k odgovornosti storilcev hudih kršitev in zlorab človekovih pravic. Vključuje priznanje preteklih zlorab in kršitev ter njihovo odpravo. Poleg tega je cilj odgovornosti lahko povezan z idejo individualizacije krivde.²⁸ Drugič, tranzicijska pravičnost stremi k preprečevanju prihodnjih kršitev in ponavljanju hudih zlorab. Tretjič, koncept tranzicijske pravičnosti si prizadeva za dvig ravni (realiziranega) človekovega dostojanstva žrtev, tj. za uresničitev človekovega dostojanstva vsakega posameznika v največji možni meri. Kot poudarja Christina Binder, je treba upoštevati celosten pristop k mehanizmom tranzicijske pravičnosti. Natančneje, mehanizmi tranzicijske pravičnosti se ne smejo medsebojno izključevati. Namesto tega jih je treba obravnavati kot dopolnilne in jih uporabljati v kombinaciji.²⁹ Glede na njihovo smer jih lahko razdelimo v tri skupine: 1) sodni mehanizmi, 2) politični mehanizmi, in 3) kulturni mehanizmi.

Sodni mehanizmi se nanašajo predvsem na kazenski pregon storilcev. Kot že omenjeno, sta cilja odgovornosti in preprečevanja tesno povezana s povračilom v smislu pravičnega ali sorazmernega kaznovanja storilcev za njihove zločine.³⁰ Po Binderjevi je eden izmed najbolj očitnih načinov obravnavanja preteklih zlorab kazenski pregon storilcev, ki so zagrešili

27 Gal-Or Noemi in Birgit Schwellung, »Introduction: Global Cooperation in Transitional Justice,« v *Global Cooperation in Transitional Justice: Challenges, Possibilities, and Limits (Global Dialogues 6)*, ur. Gal-Or Noemi in Brigit Schwellung (Duisburg Käte Hamburger Kolleg / Centre for Global Cooperation Research, 2015), 6–12.

28 Payam Akhavan, »Justice in the Hague, Peace in the Former Yugoslavia? A Commentary on the United Nations War Crimes Tribunal,« *Human Rights Quarterly* 20, št. 4 (1998): 737–816.

29 Christina Binder, »Introduction to the Concept of Transitional Justice,« v *Transitional Justice Experiences from Africa and the Western Balkans*, ur. Walter Feichtinger et al. (Vienna: BMLVS, Republik Österreich, Bundesminister für Landesverteidigung und Sport, 2013), 9–29.

30 Ray Nickson in Alice Neikirk, *Managing Transitional Justice: Expectations of International Criminal Trials* (London: Palgrave Macmillan, 2018).

hude kršitve človekovih pravic.³¹ Pablo De Greiff meni, da so sodni procesi za kršitve človekovih pravic pomembni za krepitev vladavine prava.³² Iavor Rangelov pri tem predlaga deliberativno interpretacijo tranzicijske pravičnosti, poudarjajoč potencial sodnih postopkov, da vzpostavijo produktivne oblike obračunavanja z dediščinami množičnega nasilja in zlorab.³³ Zavedati pa se je treba, da rezultati sodnih postopkov lahko postanejo vidni izven sodnih dvoran in v javni sferi povzročajo več razprav kot zaključkov.

Politični mehanizmi se nanašajo na pobude za iskanje resnice, reforme zakonov in institucij ter reparacije. Procesi iskanja resnice pomenijo ugotavljanje dejstev o kršitvah človekovih pravic s strani nesodnih organov, tj. organov, ki jih imenuje vlada nove demokratične države ali države, ki si je nedavno opomogla od državljanskega spopada, da razkrije naravo grozodejstev, storjenih med vojno ali pod diktaturo.³⁴ Iskanje resnice se lahko včasih obravnava kot mehanizem in tudi kot cilj tranzicijske pravičnosti. Michal Krotoszyński pobude za iskanje resnice deli na sredstva a) kolektivnega pojasnjevanja (npr. komisije za resnico), ki skrbijo za splošen pregled značaja preteklega političnega sistema; in b) instrumente individualnega razkrivanja (npr. lustracije, varnostno preverjanje), ki poskušajo razkriti povezave na osebni ravni.³⁵ Komisije za resnico so neizogibno povezane z reformami zakonov in institucij kot drugo vrsto političnih mehanizmov, zlasti s sklicevanjem na policijo, sodstvo in vojsko. Med procesom tranzicije je treba zakone in institucije preoblikovati in prestrukturirati, da se zagotovi, da državne institucije in državni akterji delujejo v skladu z zakonom. Nazadnje, reparacija predstavlja tretjo vrsto političnih mehanizmov. Po Joanni Quinn je reparacija zagotovitev plačila ali druge oblike odškodnine nekomu, ki mu je bila storjena krivica (dejanska vrnitev odvzetega premoženja, denarno plačilo ali

31 Binder, »Introduction to the Concept of Transitional Justice«.

32 Pablo De Greiff, »Articulating the Links Between Transitional Justice and Development: Justice and Social Integration,« v *Transitional Justice and Development Making Connections*, ur. Pablo De Greiff in Roger Duthie (New York: Social Science Research Council, 2009), 28–75.

33 Iavor Rangelov, *Nationalism and the Rule of Law: Lessons from the Balkans and beyond* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014).

34 Monica Nalepa, *After Authoritarianism: Transitional Justice and Democratic Stability* (Cambridge: Cambridge University Press, 2022).

35 Michal Krotoszyński, »The Transitional Justice Models and the Justifications of Means of Dealing with the Past,« *Oñati Socio-Legal Series* 6, št. 3 (2016): 584–606.

opravičilo).³⁶ V nasprotju s kazenskimi pregoni so reparacije v tranzicijski pravičnosti bolj usmerjene k žrtvam.³⁷ Trend v programih obsežnih reparacij se premika k določanju ukrepov, ki presegajo denarno odškodnino.³⁸

Kulturni mehanizmi so tesno povezani s prizadevanji za gradnjo kolektivnega spomina kot pomembnega sredstva za izgradnjo identitete vseh skupnosti. Gradnja kolektivnega spomina vključuje prizadevanja za ohranjanje spomina, npr. muzeje in spomenike za ohranitev javnega spomina na žrtve in dvig moralne zavesti o preteklih zlorabah.³⁹ Poleg prizadevanj za ohranjanje kolektivnega spomina lahko izobraževanje (npr. šole, univerze) igra pomembno vlogo pri uveljavljanju tranzicijske pravičnosti. Izobraževalna perspektiva si prizadeva izobraziti novo generacijo o tem, kaj se je zgodilo v preteklosti, s čimer se bogati (demokratska) politična kultura določenega naroda. Ker je (demokratska) politična kultura eden od pogojev za demokracijo,⁴⁰ ima izobraževanje pomembno vlogo pri gradnji stabilnosti in učinkovitosti demokratičnega sistema.

Pravna zaščita človekovega dostojanstva ne zagotavlja nujno zadostne ravni realiziranega dostojanstva. Opisani mehanizmi tranzicijske pravičnosti prispevajo k vzpostavitvi pogojev za uresničitev človeškega dostojanstva, tj. k povečanju realiziranega dostojanstva. Po drugi strani pa tranzicijska pravičnost temelji na izvornem dostojanstvu. Izvorno dostojanstvo, prirojeno vsem posameznikom zaradi njihove človeške narave, služi kot temelj za izvajanje mehanizmov tranzicijske pravičnosti. Z ukoreninjanjem svojih procesov v temeljnem spoštovanju človekovega dostojanstva tranzicijska pravičnost ne želi zgolj obravnavati ali odpraviti preteklih krivic, temveč tudi ponovno potrditi neomajno vrednost vsakega posameznika, s čimer postavlja moralni okvir, ki usmerja narodno spravo.

36 Joanna R. Quinn, »The Development of Transitional Justice,« v *Research Handbook on Transitional Justice*, ur. Cheryl Lawther, Luke Moffett in Dov Jacobs (Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2017), 11–33.

37 Luke Moffett, »Transitional Justice and Reparations: Remedying the past?,« v *Research Handbook on Transitional Justice*, ur. Cheryl Lawther, Luke Moffett in Dov Jacobs (Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2017), 377–400.

38 De Greiff, »Articulating the Links«.

39 Binder, »Introduction to the Concept of Transitional Justice«.

40 Seymour M. Lipset, »The Social Requisites of Democracy Revisited: 1993 Presidential Address,« *American Sociological Review* 59, št. 1 (1994): 1–22.

Narodna sprava kot rezultat tranzicijske pravičnosti

Čeprav sta tranzicijska pravičnost in narodna sprava tesno povezani, med njima obstaja konceptualna razlika, ki zahteva vsebinsko podrobnejšo opredelitev. Izraz narodna sprava sega v čas nekdanjega francoskega predsednika Charlesa de Gaulla. Kasneje sta ga uporabila njegova naslednika Georges Pompidou in François Mitterrand v zvezi z odgovornostjo za izbris preteklih zločinov, storjenih med alžirsko vojno. Celoten koncept narodne sprave, ki je izvirno zakoreninjen v teologiji, je nekako izmuzljiv in dvoumen. Martina Fischer meni, da je treba spravo opisati kot proces in ne kot končno stanje ali rezultat.⁴¹ Čeprav lahko spravo opišemo kot dolgotrajen proces, dinamiko ali gibanje, jo lahko opredelimo tudi kot cilj.⁴² Čeprav nekateri avtorji prepoznajo spravo kot utopično, idealistično in nerealno idejo, je neizogibno nujen cilj v smislu (ponovne) izgradnje nacionalne skupnosti, ki temelji na močnih, harmoničnih in koherentnih odnosih ter zaupanju med posamezniki in skupinami.

Spravo lahko razumemo bodisi kot individualno ali osebno, bodisi kot družbeno ali politično spravo. Družbena ali politična sprava nanaša na zblizanje in obnovljeno razumevanje med družbenimi skupinami, z namenom sobivanja in sodelovanja pri (ponovni) obnovi države. V nasprotju z njo je osebna ali individualna sprava bolj intimna in se osredotoča na interakcije ter odnose med posamezniki – običajno med žrtvijo ali njegovo družino ter storilcem, vključno z družinskimi člani, znanci in sosedmi, ki so stali na različnih političnih ali etničnih straneh. Poleg tega je sprava »narodna«, če jo spodbuja država na katerikoli ravni (npr. z ustanovitvijo komisij za ugotavljanje resnice, ustavnimi reformami itd.). Zgodovinsko gledano so bile institucije tranzicijske pravičnosti pogosto obravnavane kot grožnja narodni spravi. Komisije za ugotavljanje resnice in kazenska sodišča, ki preiskujejo zelo razdiralno in nasilno zgodovino, so se pogosto dojemali kot ovire za spravo, saj naj bi ustvarjali politično nestabilnost. Tako se danes pojavlja vprašanje, ali je v interesu sprave mogoče amnestirati zločine. Odgovori na to vprašanje in z njimi povezane prakse so še vedno različni.

41 Martina Fischer, »Transitional Justice and Reconciliation: Theory and Practice,« v *Advancing Conflict Transformation: The Berghof Handbook II*, ur. Beatrix Austin, Martina Fischer in Hans J. Giessman (Leverkusen: Verlag Barbara Budrich, 2011), 406–30.

42 Giada Girelli, *Understanding Transitional Justice: A Struggle for Peace, Reconciliation, and Rebuilding* (London: Palgrave Macmillan, 2018).

Novejši pogledi na narodno spravo pa jo povezujejo z demokratičnimi načeli, kot so spoštovanje človekovih pravic, strpnost do politične in etnične raznolikosti itd.⁴³ Zato mora narodno spravo spremljati priznanje preteklosti in prevzemanje odgovornosti, pri čemer je potrebno stremeti k nadgradnji kolektivne občutljivosti za različne oblike zatiranja. Krepitev demokratičnih vrednot in zavesti je tako v ospredju tako tranzicijske pravičnosti kot narodne sprave. Boj za tranzicijsko pravičnost in narodno spravo prispeva h krepitvi demokratičnih vrednot skozi spodbujanje odgovornosti in sodelovanja, gradnjo močnih vezi in odnosov ter spodbujanje strpnosti, zaupanja in empatije. Po Claire Moon je odpuščanje, ki pogosto nosi krščansko konotacijo, običajno razumljeno kot individualna gesta pomilovanja do prestopnika in je usmerjeno k spravi med vpletenimi.⁴⁴ Medsebojno odpuščanje lahko vodi k spravi, zlasti v psihološkem smislu, vendar pa amnestija, ki jo izvaja država, ne more biti obetavna pot do sprave za celotno družbo. Če kršitelji niso kaznovani za svoja dejanja, storjena v avtoritarni preteklosti, dostojanstvo žrtev ne more biti v celoti uresničeno. Če država ne spoštuje »pravil igre« in ne kaznuje kršiteljev v skladu z načeli vladavine prava, je od državljanov nerazumno pričakovati zaupanje v demokratične institucije in ravnanje v skladu z normami demokratične države. Mehanizmi in procesi tranzicijske pravičnosti zato ne prispevajo le k doseganju ciljev odgovornosti, preprečevanja in uresničevanja človekovega dostojanstva, temveč jih je treba obravnavati tudi kot sredstva, ki poskušajo doseči narodno spravo ob hkratni krepitvi demokratičnih vrednot in zavesti.

Pogoji za uveljavitev tranzicijske pravičnosti

Uveljavitev narodne sprave prek mehanizmov tranzicijske pravičnosti je večinoma neformalen in evolutiven proces. Za doseg njenih ciljev je treba izpolniti več pogojev, ki so povezani bodisi s političnim področjem bodisi izhajajo iz širšega družbenega konteksta.

43 James L. Gibson, *Overcoming Apartheid: Can Truth Reconcile a Divided Nation?* (New York: Russell Sage Foundation, 2006); Richard A. Wilson, *The Politics of Truth and Reconciliation in South Africa: Legitimizing the Post-apartheid State* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).

44 Claire Moon, »Prelapsarian State: Forgiveness and Reconciliation in Transitional Justice,« *International Journal for the Semiotics of Law Revue Internationale de Sémiotique Juridique* 17, št. 2 (2004): 185–97.

Politični prostor je v veliki meri strukturiran z družbenimi delitvami, ki se nanašajo predvsem na strukturo razcepov in odnosov med različnimi družbenimi skupinami, kar je povezano s splošno družbeno-ekonomsko situacijo v posamezni državi. Načeloma stopnja ekonomske razvitosti, pri kateri ljudje niso več prisiljeni v boj za golo preživetje, povečuje občutljivost za vprašanja socialne pravičnosti, ki vključujejo tudi popravo preteklih krivic. Manjše socialno-ekonomske razlike zmanjšujejo socialne napetosti, kar olajša doseglo sprave med nekoč sovražnimi stranmi.

Drugi pomemben dejavnik je kulturna klima, torej prevladujoče vrednote, ideje in vedenjski vzorci. V kulturnem okolju, kjer je individualnost visoko cenjena, kjer se posameznika dojema kot edinstveno bitje z neodtujljivimi pravicami in kjer se predpostavlja enakost med ljudmi – predvsem v smislu posedovanja teh pravic –, obstaja večja občutljivost za kršitve teh pravic ter podpora dejanjem, usmerjenim v njihovo popravo. Poseben pomen ima odnos do nekdanjega avtoritarnega režima. V kontekstu novih demokracij v srednji in vzhodni Evropi gre za odnos do komunističnega režima. Za uspeh procesov tranzicijske pravičnosti je ključnega pomena, da v družbi prevlada zavračanje komunizma kot sistema in ideologije. Vendar pa močna komunistična nostalgija, prisotna v nekaterih nekdanjih komunističnih državah, kot je Rusija, kjer trenutni režim izraža simpatije do sovjetskih časov, ovira ali celo onemogoča procese tranzicijske pravičnosti, kar se jasno kaže v Rusiji pod vladavino predsednika Putina. Vendar pa lahko agresivnost režimov, ki ohranjajo nostalgijo po avtoritarnosti, sproži nasprotno občutke. Tipičen primer je Ukrajina, kjer je ekspanzionistična politika vzhodne sosedice povzročila porast protikomunističnih in protisovjetskih čustev, kar je privedlo do simboličnih dejanj, kot je odstranjevanje spomenikov in preimenovanje ulic ter trgov iz sovjetskih časov.

Ne gre pa spregledati tudi vpliva mednarodnega konteksta. Posebej pomemben je vpliv mednarodnih institucij in organizacij. V evropskem kontekstu imajo institucije Evropske unije ključno vlogo. Na primer, resolucija *Evropska zavest in totalitarizem*, ki jo je leta 2009 sprejel Evropski parlament, je obsodila totalitarne zločine in pozvala k priznanju komunizma, nacizma in fašizma kot skupne dediščine ter k poštenim in temeljitim razpravi o vseh totalitarnih zločinu prejšnjega stoletja. Institucije EU vidijo spravo kot proces, ki poteka med državami in med vladajočimi (etničnimi) elitami.⁴⁵ To še posebej velja za post-

45 Helen Touquet in Peter Vermeersch, »Changing Frames of Reconciliation: The Politics of Peace-Building in the Former Yugoslavia,« *East European Politics and Societies* 30, št. 1 (2016): 55–73.

konfliktne regije, ki jih je razdejala vojna, kot je nekdanja Jugoslavija. Po ruski agresiji na Ukrajino februarja 2022 se je EU hitro poenotila v obsodbi in sprejela ostre sankcije proti agresorski državi ter zagovarjala stališče, da je treba raziskati zločine med vojno in obsoditi storilce. Vendar pa je glede tranzicijske pravičnosti v zvezi s komunističnimi režimi in njihovimi zločini EU ostala večinoma na deklarativni ravni.

Sistemski in strukturni dejavniki so nedvomno pomembni za uspešno izvedbo tranzicijske pravičnosti, vendar pa so njeni rezultati odločilno odvisni od delovanja ključnih političnih akterjev, predvsem političnih elit. Vsi zgoraj navedeni dejavniki postavljajo okvir za odločitve, ki jih na koncu sprejme in uresniči politična elita. Vloga pripadnikov politične elite v procesih tranzicijske pravičnosti je dvojna. Prvič, kot odločevalci nadzorujejo funkcioniranje regulativnega okvira. Drugič, kot pomembni mnenjski voditelji močno vplivajo na javno mnenje. Pomembna je konfiguracija elit, torej razmerja med različnimi frakcijami političnih (in drugih) elit, ki močno določajo značaj režima. V primeru postkonfliktnih in postavtoritarnih držav ima ta konfiguracija močan vpliv na možnost stabilizacije demokracije.

Tisti pripadniki politične elite in drugi oblikovalci javnega mnenja, ki poudarjajo pozitivne učinke ukrepov odgovornosti v kontekstu tranzicijske pravičnosti, navajajo dva glavna vidika: utrditev na novo demokratiziranega režima in izgradnjo oz. ponovno vzpostavitev moralno pravičnega reda.⁴⁶ Tranzicijska pravičnost tako služi pripravi terena za zakoreninjenje demokratične institucionalne ureditve. Poleg tega imajo s tem povezane polemike simbolno funkcijo, namenjeno soočanju z avtoritarno preteklostjo. Na tej podlagi je mogoče zgraditi nov tip politične kulture, ki je združljiv z »duhom demokracije«. Pri tem je treba upoštevati tudi utilitarne razloge za uvedbo teh ukrepov. Posamezne kaznovalne instrumente, kot je lustracija, lahko razumemo kot sredstvo za diskreditacijo ali celo izločitev političnih nasprotnikov. Politični voditelji pogosto skušajo s sklicevanjem na »resnico« reinterpreterirati pretekle dogodke na način, ki prispeva h krepitvi njihove moči.⁴⁷ Interpretacijo preteklosti in druge simbolne geste tako lahko razumemo kot prizadevanja različnih frakcij politične elite, da dokažejo svojo upravičenost do vodilnega položaja v družbi.

46 Luc Huyse, »Comparing Transitional Justice Experiences in Europe,« v: *Transitional justice and memory in Europe (1945–2013)*, ur. Nico Wouters (Cambridge: Intersentia, 2024), 351–68.

47 Brian Grodsky, »Producing Truth: The Politics of Investigating Past Human Rights Violations in Post-Communist States,« *World Affairs* 169, št. 3 (2007): 125–33.

Uvajanje in izvajanje različnih ukrepov tranzicijske pravičnosti je močno odvisno od moči novih elit *vis a vis* elitam, ki izhajajo iz vrst prejšnjega režima. Prisotnost ali odsotnost predstavnikov prejšnjega režima v novem strankarskem sistemu je zelo pomembna za razlago političnih poti in izbor.⁴⁸ Težava je v tem, da imajo ti pogosto lastne interese za ohranitev *statusa quo*. Zato pogosto zavračajo sodelovanje v procesu, ki bi lahko povzročil javno osramotitev ali celo kazensko sankcioniranje nosilcev političnih (in morda tudi drugih) nosilcev funkcij v prejšnjem režimu. Kot kaže praksa nekdanjih komunističnih držav, so se v nekaterih primerih celo člani nove demokratične elite izogibali izvajanju postopkov tranzicijske pravičnosti, saj so se bali, da bi s pregonom članov in sodelavcev prejšnjega režima razkrili »okostnjake v svojih omarah«, torej ljudi, ki sodijo v njihove vrste, a so v preteklosti delali za tajno policijo ali druge represivne organe.⁴⁹

V srednji in vzhodni Evropi je bila zmožnost izvajanja mehanizmov in politik tranzicijske pravičnosti v veliki meri odvisna od porazdelitve moči med komunističnimi in protikomunističnimi strankami. V primerjavi z državami, kjer so komunistične stranke imele relativno veliko moč in volilno podporo (npr. Bolgarija, Romunija, Slovenija), so bile države z oslabiljeno in delegitimirano močjo komunističnih strank (npr. Češka, Estonija) uspešnejše pri sprejemanju pregonov, lustracije in drugih mehanizmov tranzicijske pravičnosti.

Sklepamo lahko, da je konfiguracija nacionalne politične elite pomembno vplivala na proces tranzicijske pravičnosti in njegove rezultate. Več značilnosti te konfiguracije lahko zavira uspeh tranzicijske pravičnosti in možnosti za narodno spravo. Prva je močna ideološka polarizacija. Tudi če gre za organizacijo simboličnih dejanj in manifestacij (javnih ritualov z udeležbo predstavnikov vseh vpletenih skupin), imajo v takšnih razmerah zelo omejen učinek pri vzpostavljanju bolj vključujoče in tolerantne kulturne klime. Druga je hegemonija ene elitne frakcije. V takih primerih ne pride do soglasja na podlagi medsebojnega sprejemanja skupnih rešitev med nasprotujočimi si političnimi tabori. Tretja je politizacija in ideologizacija tranzicijske pravičnosti, kar pomeni, da ti ukrepi postanejo sredstvo za doseganje partikularnih, tj. strankarskih ciljev (bodisi tistih, ki zagovarjajo ostre ukrepe proti eksponentom prejšnjega režima, bodisi tistih, ki vse

48 Filipa Raimundo, »Strategic Silence as a Third Way. Political Parties and Transitional Justice,« *Democratization* 22, št. 6 (2015): 1054–073.

49 Monica Nalepa, *Skeletons in the Closet: Transitional Justice in Post-Communist Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).

ukrepe tranzicijske pravičnosti zavračajo). Na podlagi tega lahko trdimo, da so bili mehanizmi tranzicijske pravičnosti najuspešnejši v državah z močno cirkulacijo elit, kjer se je stara elita prilagodila novim »pravilom igre« in kjer ideološka polarizacija ni onemogočala komunikacije in dialoga med različnimi frakcijami političnih in drugih elit.⁵⁰

Sklep

Narodne sprave preko tranzicijske pravičnosti ni mogoče uvesti z dekretom. Tranzicijska pravičnost zahteva korenit prelom s preteklo nedemokratsko ureditvijo.⁵¹ Sprejem zakonov in drugih političnih ukrepov je nujen, a ne zadosten pogoj. Še bolj pomembno je soglasje vseh ključnih političnih in družbenih akterjev glede temeljnih demokratičnih vrednot in načel, med katere sodi tudi spoštovanje človekovega dostojanstva. To soglasje vključuje vsaj osnovni dogovor o ključnih elementih tranzicijske pravičnosti. Brez zavezanosti vseh elitnih segmentov narodni spravi kot cilju, ki ga je vredno doseči, je ta proces obsojen na propad.

Pot od prepoznanja obstoja izvirnega dostojanstva do realiziranega dostojanstva je v družbenem kontekstu lahko polna izzivov, zlasti v okoljih, oblikovanih s konflikti in avtoritarnimi dediščinami, kot jih opažamo v konfliktu med Rusijo in Ukrajino. Realizirano dostojanstvo zahteva aktivno spodbujanje pogojev, v katerih se vrednost posameznikov odraža v družbenih odnosih in državnih politikah. Tranzicijska pravičnost se v tem kontekstu pojavlja kot ključen mehanizem, ki ne stremi le k pravnim regulativam, temveč tudi k popravi in obnovi družbenega tkiva, s čimer se krepi realizirano dostojanstvo vseh prizadetih posameznikov.

Rezultati procesa tranzicijske pravičnosti v evropskih postkonfliktnih in postavtoritarnih državah so v najboljšem primeru dvoznačni. Zdi se, da

⁵⁰ V Sloveniji se denimo pomanjkanje cirkulacije elit še posebej izrazito kaže na področju sodstva. Večina sodnikov iz bivšega režima je obdržala svoje položaje tudi po prehodu v demokratično ureditev. Posledica tega je ohranjanje avtoritarne miselnosti iz bivšega režima in šibka zmožnost ponotranjenja vrednot demokracije in vladavine prava. Jan Zobec in Jernej Letnar Čerňič, »The Remains of the Authoritarian Mentality within the Slovene Judiciary,« v *Central European Judges under the European Influence: The Transformative Power of the EU Revisited*, ur. Michal Bobek (Oxford, Portland: Hart, 2015), 125–48.

⁵¹ Jernej Letnar Čerňič, »Tranzicijska pravičnost od Trsta do Monoštra: med utopijo in resničnostjo,« *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 6, št. 1 (2022), 157–81, DOI: 10.55692/D.18564.22.6.

nekatero vlado v srednji in vzhodni Evropi poskušajo uporabiti lustracijo za pospeševanje demokratičnega prehoda ter za reševanje problematike korupcije, nezaupanja in neenakosti.⁵² Pogostejše pa je bil proces sprave, kljub nekaterim simboličnim dejanjem, neuspešen.⁵³ Tipičen primer tega neuspeha je nekdanja Jugoslavija, kjer vztrajnost konfliktov (med posameznimi narodi in znotraj njih), spori o preteklih dogodkih, obujanje ekstremističnih ideologij (tako ultranacionalizma kot komunizma) in povečevanje kontroverznih »junakov« iz različnih zgodovinskih obdobjev kažejo na pomanjkanje »prave« narodne sprave. To se odraža tudi na področju tranzicijske pravičnosti, saj države naslednice niso razvile popolnih odškodninskih shem za žrtve genocida, zločinov proti človeštvu in vojnih zločinov.⁵⁴ To je povezano s politično-ideološko polarizacijo in vzponom populizma, kar ima problematične učinke z vidika stabilizacije demokracije.⁵⁵

Zagotavljanje pogojev za dolgoročno politično stabilnost je eden glavnih izzivov v državah, ki jih zaznamujeta dediščina vojne in avtoritarnost. Za razrešitev s tem povezanih napetosti, antagonizmov in travm je potrebno vzpostaviti odprt politični prostor, v katerem bodo različne družbene skupine preko svojih predstavnikov sodelovale pri skupnem odločanju. V takšnih razmerah je najlažje doseči narodno spravo, ki bi presegla negativno dediščino preteklosti. Vendar pa bo to velik izziv za Ukrajino tudi po tem, ko se bodo vojaški spopadi končali in bo vzpostavljen mir. Obnova močno poškodovane države bo zahtevala ogromna finančna sredstva, vendar bo še večji izziv zagotoviti pogoje za stabilen razvoj demokracije v državi, ki je tradicionalno kulturno razdeljena na proevropski Zahod in proruski Vzhod. Trenutna visoka stopnja enotnosti ukrajinskega naroda bo

52 Cynthia M. Horne, *Building Trust and Democracy: Transitional Justice in Post-Communist Countries* (Oxford: Oxford University Press, 2017).

53 V primeru Slovenije lahko v tem kontekstu govorimo o delni uspešnosti. Pravila in orodja za udejanjenje tranzicijske pravičnosti so sicer bila prenesena v domači pravni sistem, vendar niso bila implementirana na ustrezen način. Še posebej velja izpostaviti počasnost in neučinkovitost pri pregonu kršiteljev človekovih pravic v bivšem režimu. Glejte: Matej Avbelj, Jernej Letnar Čerňič in Gorazd Justinek, *The impact of European Institutions on the Rule of Law and Democracy in Slovenia* (Oxford: Hart, 2020).

54 Zyberi, Gentian in Jernej Letnar Čerňič, »Transitional Justice Processes and Reconciliation in the Former Yugoslavia: Challenges and Prospects,« *Nordic Journal of Human Rights* 33, št. 2 (2015): 132–57.

55 Matevž Tomšič, »Odgovornost etabriranih elit za vzpon populizma v Evropi,« *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 6, št. 2 (2022): 167–190, DOI: 10.55692/D.18564.22.12.

dolgoročno težko vzdržna brez mehanizmov, ki bodo omogočali medsebojno sodelovanje in enakopraven dialog. Po drugi strani pa se bo Rusija, v primeru menjave režima, soočila s še večjim izzivom, saj bo morala nasloviti kršitve človekovih pravic in dostojanstva, storjene tako v tujini kot s strani avtorskega režima proti lastnim državljanom. Veliko bo odvisno od modrosti družbenih elit, ne le političnih, čeprav je bila njihova učinkovitost pri doseganju tranzicijske pravičnosti doslej omejena.

Literatura

Akhavan, Payam. »Justice in the Hague, Peace in the Former Yugoslavia? A Commentary on the United Nations War Crimes Tribunal.« *Human Rights Quarterly* 20, št. 4 (1998): 737–816.

Almond, Gabriel in Sydney Verba. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. New York: Sage, 1989.

Avbelj, Matej, Jernej Letnar Čerňič in Gorazd Justinek. *The Impact of European Institutions on the Rule of Law and Democracy in Slovenia*. Oxford: Hart, 2020.

Balcells, Laia in Jessica A Stanton. »Violence Against Civilians During Armed Conflict: Moving Beyond the Macro- and Micro-Level Divide.« *Annual Review of Political Science* 24, št. 1 (2021): 45–69.

Bell, Christine. »Transitional Justice, Interdisciplinarity and the State of the 'Field' or 'Non-Field'.« *International Journal of Transitional Justice* 3, št. 1 (2008): 5–27.

Binder, Christina. »Introduction to the Concept of Transitional Justice.« V: *Transitional Justice Experiences from Africa and the Western Balkans*, ur. Walter Feichtinger et al., 9–29. Dunaj: BMLVS, Republik Österreich, Bundesminister für Landesverteidigung und Sport, 2013.

De Greiff, Pablo. »Articulating the Links Between Transitional Justice and Development: Justice and Social Integration.« V *Transitional Justice and Development Making Connections*, ur. Pablo De Greiff in Roger Duthie, 28–75. New York: Social Science Research Council, 2009.

Fischer, Martina. »Transitional Justice and Reconciliation: Theory and Practice.« V *Advancing Conflict Transformation: The Berghof Handbook II*, ur. Beatrix Austin, Martina Fischer in Hans J. Giessman, 406–430. Leverkusen: Verlag Barbara Budrich, 2011.

Formosa, Paul in Catriona Mackenzie. »Nussbaum, Kant, and the Capabilities Approach to Dignity.« *Ethical Theory and Moral Practice* 17, št. 5 (2014): 875–892.

Gibson, James L. *Overcoming apartheid: Can truth reconcile a divided nation?*. New York: Russell Sage Foundation, 2006.

Girelli, Giada. *Understanding transitional justice: A struggle for peace, reconciliation, and rebuilding*. London: Palgrave Macmillan, 2018.

Griesser Pečar, Tamara. *Razdvojeni narod: Slovenija 1941–1945: okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.

Grodsky, Brian. »Producing Truth: The Politics of Investigating Past Human Rights Violations in Post-Communist States.« *World Affairs* 169, št. 3 (2007): 125–133.

Horne, Cynthia M. *Building Trust and Democracy: Transitional Justice in Post-Communist Countries*. Oxford: Oxford University Press, 2017.

Huntington, Samuel. P. *The Third Wave: Democratization in the late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press, 1993.

Huysse, Luc. »Comparing Transitional Justice Experiences in Europe.« V: *Transitional Justice and Memory in Europe (1945–2013)*, ur. Nico Wouters, 351–368. Cambridge: Intersentia, 2024.

Kleindienst, Petra. »Understanding the Different Dimensions of Human Dignity: Analysis of the Decision of the Constitutional Court of the Republic of Slovenia on the 'Tito Street' Case.« *DANUBE: Law and Economics Review* 8, št. 3 (2017): 117–137.

Kleindienst, Petra in Matevž Tomšič. »Human Dignity as the Foundation of Democratic Political Culture: Legal and Philosophical Perspective.« *Law, Culture and the Humanities* 18, št. 2 (2022): 385–404.

Kleindienst, Petra in Matevž Tomšič. »Proces narodne sprave in vloga politične elite v njem: Slovenija kot izjema med državami srednje in vzhodne Evrope.« *Studia Historica Slovenica* 21, št. 1 (2021): 197–225.

Krotoszyński, Michał. »The Transitional Justice Models and the Justifications of Means of Dealing with the Past.« *Oñati Socio-Legal Series* 6, št. 3 (2016): 584–606.

Lenta, Patrick. »Amnesties, Transitional Justice and the Rule of Law.« *Hague Journal on the Rule of Law* 15, št. 3 (2023): 441–469.

Letnar Černej, Jernej. »Tranzicijska pravičnost od Trsta do Monoštra: med utopijo in resničnostjo.« *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 6, št. 1 (2022): 157–181, DOI: 10.55629/D.18564.22.6.

Letnar Černej, Jernej. »Človekovo dostojanstvo kot temelj vladavine prava v slovenski družbi.« *Bogoslovni vestnik: glasilo Teološke fakultete v Ljubljani* 78, št. 1 (2018): 147–157.

Lijphart, Arend. »Consociational Democracy.« *World Politics* 21, št. 2 (1969): 207–225.

Lipset, Seymour M. »The Social Requisites of Democracy Revisited: 1993 Presidential Address.« *American Sociological Review* 59, št. 1 (1994): 1–22.

McCrudden, Christopher. »Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights.« *European Journal of International Law* 19, št. 4 (2008): 655–724.

Moffett, Luke. »Transitional justice and reparations: Remedying the past?.« V *Research Handbook on Transitional Justice*, ur. Cheryl Lawther, Luke Moffett in Dov Jacobs, 377–400. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2017.

Moon, Claire. »Prelapsarian State: Forgiveness and Reconciliation in Transitional Justice.« *International Journal for the Semiotics of Law Revue Internationale de Sémiotique Juridique* 17, št. 2 (2004): 185–197.

Morkevičius, Valerie. »Just War as Tradition in a Civil International Order.« V *The Civil Condition in World Politics*, ur. Vassilios Paipais, 188–208. Bristol: Bristol University Press, 2022.

Nalepa, Monica. *After authoritarianism: Transitional justice and democratic stability*. Cambridge: Cambridge University Press, 2022.

Nalepa, Monica. *Skeletons in the Closet: Transitional Justice in Post-Communist Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

Nickson, Ray in Alice Neikirk. *Managing Transitional Justice: Expectations of International Criminal Trials*. London: Palgrave Macmillan, 2018.

Noemi, Gal-Or in Birgit Schwelling. »Introduction: Global Cooperation in Transitional Justice.« V: *Global Cooperation in Transitional Justice: Challenges, Possibilities, and Limits (Global Dialogues 6)*, ur. Gal-Or Noemi in Birgit Schwelling, 6–12. Duisburg: Käte Hamburger Kolleg / Centre for Global Cooperation Research, 2015.

Ozili, Peterson K. »Global Economic Consequence of Russian Invasion of Ukraine.« *SSRN Electronic Journal* (2022).

Paige, Arthur. »How Transitions Reshaped Human Rights: A Conceptual History of Transitional Justice.« *Human Rights Quarterly* 31, št. 2 (2009): 321–367.

Postema, Gerald J. *Law's Rule: The Nature, Value, and Viability of the Rule of Law*. Oxford: Oxford University Press, 2023.

Postema, Gerald J. »Trust, Distrust and the Rule of Law.« V: *Fiduciaries and Trust*, ur. Paul B. Miller in Mathew Harding, 242–272. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.

Przeworski, Adam. »Democracy as an equilibrium.« *Public Choice* 123, št. 3–4 (2005): 253–273.

Quinn, Joanna R. »The Development of Transitional justice.« V: *Research Handbook on Transitional Justice*, ur. Cheryl Lawther, Luke Moffett in Dov Jacobs, 11–33. Cheltenham Edward Elgar Publishing, 2017.

Raimundo, Filipa. »Strategic Silence as a Third Way. Political Parties and Transitional Justice.« *Democratization* 22, št. 6 (2015): 1054–1073.

Rangelov, Iavor. *Nationalism and the Rule of Law: Lessons from the Balkans and beyond*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

Rogers, Damien, ur. *Human Rights in War*. Singapore: Springer, 2020.

Romijn, Peter. »History: War Crimes in the Past and Present—A Historian's Perspective.« V *War Crimes Trials and Investigations*, ur. Jonathan Waterlow in Jacques Schuhmacher, 157–191. Berlin: Springer International Publishing, 2018.

Scharbert, Julian, et al. »Psychological Well-Being in Europe after the Outbreak of War in Ukraine.« *Nature Communications* 15, št. 1 (2024): 1–12.

Teitel, Ruti G. »Transitional Justice Genealogy.« *Harvard Human Rights Journal* 16 (2003): 69–94.

Tomšič, Matevž. *Politična stabilnost v novih demokracijah*. Ljubljana: ZPS, 2002.

Touquet, Helen in Peter Vermeersch. »Changing Frames of Reconciliation: The Politics of Peace-Building in the Former Yugoslavia.« *East European Politics and Societies* 30, št. 1 (2016): 55–73.

Tomšič, Matevž. »Odgovornost etabliranih elit za vzpon populizma v Evropi.« *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 6, št. 2 (2022): 167–190, DOI: 10.55629/D.18564.22.12.

Wilson, Richard A. *The Politics of Truth and Reconciliation in South Africa: Legitimizing the Post-apartheid State*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

Wollman, Hellmut. »Change and Continuity of Political and Administrative Elites in Post Communist Russia.« *Governance* 6, št. 3 (1993): 325.

Yilmaz, Ihsan in Omer F. Erturk. »Populism, Violence and Authoritarian Stability: Necropolitics in Turkey.« *Third World Quarterly* 42, št. 7 (2021): 1524–1543.

Zobec, Jan in Jernej Letnar Čerňič. »The Remains of the Authoritarian Mentality within the Slovene Judiciary.« V: *Central European Judges under the European Influence: the Transformative Power of the EU Revisited*, ur. Michal Bobek, 125–148. Oxford; Portland: Hart, 2015.

Zyberi, Gentian in Jernej Letnar Čerňič. »Transitional Justice Processes and Reconciliation in the Former Yugoslavia: Challenges and Prospects.« *Nordic Journal of Human Rights* 33, št. 2 (2015): 132–157.